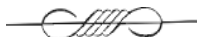

NÓTÁRI TAMÁS

Adalékok a *Breves Notitiae*hez

A korai salzburgi historiográfia¹ – amely olyan forrásokkal büszkélkedhetik, mint a *Vita/Gesta Hrodberti*,² a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*,³ a *Notitia Arnonis*⁴ és az *Epistola Theotmari*⁵ – e darabjának, a 798 és 800 között keletkezett *Breves Notitiae*nek csupán a közelmúltban keletkezett magyar fordítása.⁶ Érdeemesnek tűnik néhány, a mű datálása, szerkezete és a korábbi salzburgi forrásokhoz fűződő viszonya kapcsán felmerülő néhány kérdésre röviden kitérni.

A *Breves Notitiae* több, mint csupán adomány- vagy birtokjegyzék, éppen elbeszélő, historikus passzusai révén – ezek közé tartozik a hozzávetőleg 746/7 és 750 között keletkezett,⁷ a *Breves Notitiae*be felvettelt nyert *Libellus Virgilii*⁸ – lehetne mint forrást nehezen valamiféle műfaji kategóriába besorolni: e sajátos *genus mixtum* igen jellemző a korai salzburgi történelem forrásaira a *Vita Hrodbertitól* kezdve egészen az *Epistola Theotmari*ig.⁹ A mű datálásának meghatározása során a 798-as évszámból indulhatunk ki: 798 április 20-án adta át III. Leó pápa Arnnek a *paliumot*,¹⁰ s így az újonnan megalapított Salzburgi Érsekség vezetőjévé tette.¹¹ Tekintettel arra, hogy az ezen aktuál Salzburnak alávetett bajor püspökségek – Passau, Freising, Regensburg és Säben/Brixen¹² – nem értettek egyet Arn érsekké szentelésével és székhelye érsekséggé tételével, Salzburg megkísérelte az új metropolita vitatott primátusát alátámasztani.¹³ Ennek során elsődlegesen a Rupert-hagyományra és az immáron nem csak a hercegi adományokkal kiegészített birtokfeljegyzésre támaszkodtak, ebben áll a *Breves Notitiae* legjelentősebb különbsége a *Notitia Arnonis*hoz képest.¹⁴

A *Breves Notitiae* Arnt három alkalommal is érsekként említi, azonban érdemesnek tűnik az *archiepiscopus*-helyeket behatóbban szemügyre venni. Az első szöveghely¹⁵ esetében már Wilhelm Levison is felhívta a figyelmet, hogy feltehetően egy korai *glossa marginalisszal* van dolgunk.¹⁶ Az „*archiepiscopus*” megnevezés teljességgel jogos Arn 798 utáni ténykedéseire vonatkoztatva, azonban a „*notum sit, quod*” fordulat későbbi betoldásnak tűnik, amit a „*pars*” kifejezés a *Breves Notitiae*ben egyedül itt előforduló *pluralisa* is megerősíteni látszik¹⁷ – ezek alapján valószínű, hogy e mondat mindenestül később került a szövegbe. A második szöveghely¹⁸ kapcsán feltételezhetjük, hogy nem későbbi betoldással van dolgunk, ugyanis nem volna logikusan megmagyarázható, hogy a másoló miért éppen ebben az esetben kívánta volna Arn érseki méltóságát hangsúlyozni, a többiben viszont csupán püspökként említette volna.¹⁹ A harmadik *locus*²⁰ eredetiségében nincsen okunk kételkedni, és az *Breves Notitiae* tizennegyedik fejezetétől kezdve megfigyelhető, a topográfiai csoportosításon belüli kronológiai elrendezés alapján megállapítható, hogy az idézett és az azt követő paragrafusokban²¹ említett adományokat Arn mint érsek kapta, mégpedig 798 után.²² A *Breves Notitiae* számos alkalommal említi Arnt mint püspököt,²³ érsekként megbízhatóan két helyen találkozhatni vele,²⁴ az egyik szöveghely egyértelműen 798 utánra, a másik pedig a 798 körüli időre utal; mindebből a következő két – egymásnak ellentmondó – következtetést vonhatunk le. Egyfelől feltételezhetnénk, hogy 798 után – s ha a *Breves Notitiae* keletkezési idejét 798 utánra és 816

előttre tesszük, ez tizenhat évet jelent – olyan kevés jogügylet jött létre, hogy a forrás Arnt legfeljebb két helyen nevezhette meg mint érseket. Másfelől kiindulhatnánk abból is, hogy a *Breves Notitiae* oly röviddel 798, vagyis Salzburg érsekséggé válása után került lejegyzésre, hogy csak a közvetlenül 798 után végbement ügyletek nyerhettek felvételt a szövegbe, vagyis az ajándékozások, cserék és adásvételez túlnyomó része 798 előtt jött létre.²⁵

Herbert Haupt a *Breves Notitiae* későbbi – bizonyos pontokon egészen a IX. század közepére tehető – datálása mellett foglalt állást, érvelését főképp nyelvi és stiláris alapokra helyezve. A forráson belül megkülönböztetett egy *Breves Notitiae I.* (hozzávetőlegesen 1–14. fejezet) és egy *Breves Notitiae II.* (15–24. fejezet) textust, és a *Breves Notitiae I.* keletkezését 798 utánra vélelmezi, tekintettel arra, hogy azon fejezetek Arnt érsekként említik,²⁶ ugyanakkor ezt csak két szöveghelyen tudja kimutatni,²⁷ amelyek közül az első bizonyosan későbbi betoldás eredménye.²⁸ Nyelvi érvként hozza fel a „*formax*” *substantivum* használatát, nevezetesen hogy míg az első rész többször a „*formacium loca*” fordulattal él,²⁹ addig a későbbiekben a „*formacium I*” megfogalmazás³⁰ található,³¹ ám ezen okfejtést Fritz Lošek számos, igen találó érveléssel cáfolta meg.³² (Ugyanez áll Hauptnak a „*fluvius*” szó kapcsán kifejtett argumentációjára.³³) Kétséghívhatatlan tény, hogy a *Breves Notitiae* második része némiképpen a sematikus „*David presbiter vir nobilis ad Salzpurch totum dedit, quod habuit ad Chirilheim*”³⁴ minta szerint alakul,³⁵ ám az ott megmutatózó – az első, erősebben elbeszélő hangvételű részhez képest valóban jelentős – stiláris változások oka elsősorban a tartalmi különbségekben keresendő.³⁶

Ezen érveket, amelyek alapján a *Breves Notitiae* keletkezési időpontját a 798-as évet tételezzük fel, vagy egy, kevéssel későbbi esztendő fogadunk el, erősítik a (michael-)beuerni templom feletti vita körülményei: „*Illa de ecclesia ad Puron placitum est habitum coram Ludowico rege. ... Rursum placitum est habitum de ipsa ecclesia Arnonis et Wenilonis coram Richolfo et Geroldo legatis domni Karoli regis.*”³⁷ Az említett „*Ludowicus rex*” minden bizonnyal Jámbor Lajos lehetett, a vitát pedig Nagy Károly király idején, legkésőbb 799 augusztus vége előtt fejezhették be, ugyanis ugyanezen év szeptember 1-én halt meg az említett Geroldus³⁸ – vagyis a *Breves Notitiae* tizenharmadik fejezetben foglaltak legkésőbb 799-ben megtörtént eseményekről szólnak.³⁹ A röviddel 798 utáni datálást támasztja alá a Nagy Károly által Salzburgnak biztosított immunitás ténye, ami indokolhatta a birtokviszonyok tisztázását; s noha Nagy Károly ezen oklevele elveszett, az ebben foglaltakra Jámbor Lajos 816. február 5-én kelt és Német Lajos 837-ből származó megerősítő okleveleiből következtethetünk.⁴⁰ Heinrich Wanderwitz ezek alapján 798 és 814 közé teszi a *Breves Notitiae* keletkezését,⁴¹ azonban ezt az intervallumot szűkíthetjük azáltal, ha – amint ezt a történelmi körülmények figyelembe vétele is indokolja – feltételezzük, hogy a Salzburgnak adott immunitás összefügg, s ezért időben is nagyjából egybeesik Salzburg érsekséggé tételével.⁴² Megállapítható, hogy az általa adományozott immunitásokat Nagy Károly túlnyomó részt 787 és 800 között adta ki.⁴³ Ezek alapján a Salzburgnak adományozott immunitás *terminus post quem*jeként 798-at, *terminus ante quem*jeként pedig 800-at határozhatjuk meg, tehát ismét a 798 és 800 közötti időszakot adhatjuk meg a *Breves Notitiae* keletkezési koraként.⁴⁴

Tekintsük át Fritz Lošek felosztását követve a *Breves Notitiae* szerkezeti felépítését, amely mind a tartalmi, mind pedig a nyelvi és stiláris szempontokat felöleli!⁴⁵

Praefatio

I. 1–13, 13.

A Theodo és Rupert (1–3, 7)

- a) A Rupert-legenda és az első adományok (1-2, 11)
- b) *Libellus Virgilii* I/1. (3, 1-3, 7)
 - B Rupert és Theodbert (3, 8-5, 5)
- a) *Libellus Virgilii* I/ 2. (3, 8-3, 16)
- b) Nonnberg (4)
- c) Szent Péter (5)
 - C Hucbert (6-7, 4)
- a) Adományok (6)
- b) Betoldás: vadászati jog és erdőhasználat (7, 1-7, 2)
- c) Adományok (7, 3-7, 4)
 - D Odilo és Virgilius (7, 5-10, 5)
- a) A hatalmi viszonyok és az első adományok (7, 5-7, 7)
- b) *Libellus Virgilii* II. (8, 1-8, 15)
- c) Odilo adományai a cella Maximilianinak (9)
- d) A nemesek adományai a cella Maximilianinak (10)
 - E Virgilius (és Tasziló) (11-13, 13)
- a) A hatalmi viszonyok és az első adományok (11, 1-11, 3a)
- b) Betoldás: potlások az adományokhoz (11, 3b-12, 3)
- c) *Libellus Virgilii* III. (13, 1-13, 7)
- d) Adományok Ottingnak (13, 8-13, 13)

II. Nemesek és közrendűek adományai Salzburgnak (14, 1-24, 4)

Az I. részben a kronológiai, a II. részben a topográfiai rendezőelv dominál, azonban ezen alapelvek alkalmazása nem következetes. Az I. részben általában az egyházi és a világi oldal főszereplői párban jelennek meg, tehát a salzburgi püspökök Ruperttől Virgiliusig⁴⁶ és a bajor hercegek Theodótól III. Taszilóig; Hucberttől kezdve a passzusok végén a, hercegi adományok után a nemesek adományai következnek.⁴⁷

Érdemes némi figyelmet szentelni a *Breves Notitiae* és a korábbi salzburgi textusok viszonyának, különös tekintettel a *Gesta Hrodbertire* és a *Notitia Armonis*-ra. A *Breves Notitiae* szövegére jelentős hatást gyakorolt a Rupert életéről szóló hagiografikus mű, ellentétben a *Notitia Armonis* textusával, amelyben Rupert nem annyira szentként, hitvallóként, illetve püspökként jelenik meg, hanem sokkal inkább *domnus Hrodbertusként*,⁴⁸ akinek ténykedésére, illetve az erről készült okiratokra a feljegyzés írója biztonsággal támaszkodhat.⁴⁹ A *Notitia Armonis* és a *Breves Notitiae* ezen különbségét érthetővé teszi, hogy a *Notitia Armonis*-ban Arn püspök, illetve Benedek diakónus nem a salzburgi primátus legitimitációját tartotta szem előtt, ami utóbb, a *Breves Notitiae*-ben elsődleges fontosságot nyert, s amit a ruperti hagyomány felelevenítése nagyban elősegíthetett.⁵⁰ Eltérések mutatkoznak Rupert működésének ábrázolása során abban is, hogy a *Breves Notitiae* a szent apostoli funkcióját hangsúlyozza: a *Gesta Hrodberti* negyedik fejezete szerint a szent elsősorban a keresztény hit megújításán munkálkodott,⁵¹ a *Breves Notitiae* állítása szerint Rupert keresztelte meg Theodo herceget előkelőivel együtt,⁵² a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* első fejezete e térítést az egyszerű népre is kiterjeszti.⁵³ A *Breves Notitiae* nyomatékkal említi Rupert egész Bajorországra és annak népeire kiterjedő működését⁵⁴ – félreérthetetlenül a salzburgi primátust alátámasztani szándékozó tendencia –, ám természetesen hallgat a *Gesta Hrodberti*-ben említett lorchi,⁵⁵ és a *Conversio*

*Bagoariorum et Carantanorum*ban leírt, Pannónia határáig terjedő utazásáról.⁵⁶ A Seekirchen am Wallersee vonatkozó adatot már mind a *Gesta Hrodberti*, mind a *Conversio*,⁵⁷ mind pedig a *Breves Notitiae* tartalmazza.⁵⁸ A *Gesta Hrodberti* – és a *Conversio* – szerint Rupert Salzburgba érven ott régi, még a római korból származó, ám immáron romos építményeket talált,⁵⁹ s a Theodo hercegtől kért engedélyt megkapván építkezni kezdett.⁶⁰ Ezzel szemben a *Breves Notitiae* szerint Rupert a herceg hozzájárulásával jön Salzburgba, ott régi épületeket talál, felépít egy templomot, berendezi püspöki székhelyét, s csak ezután jelenik meg Theodo, aki székhelyül neki adja e helyet, s egyéb adományokat tesz.⁶¹

Mindezekből világosan kitűnik, hogy a *Breves Notitiae* ábrázolásában Salzburg jelentősebb szerepet játszik, mind pedig Rupert kötődése jóval szorosabb a városhoz, mint akár a *Gesta Hrodberti*, akár a *Conversio* elbeszélésében: a Hrodbertus által Salzburg előtt felkeresett helyek közül egyedül Seekirchenről esik szó, tekintettel arra, hogy Salzburg ott – ellentétben Lorch-hal, amelyről a *Breves Notitiae* hallgat – birtokokkal rendelkezett; Rupert önállóan cselekszik Salzburgban, Theodo csak utóbb adja ténykedésének eredményéhez hozzájárulását, ami a salzburgi püspökök aktivitását és autonómiáját hangsúlyozza.⁶² A *Breves Notitiae* Mazimilianszelle alapításáról szóló passzusának – a *Libellus Virgili* egy részének⁶³ – előképe nagy valószínűséggel a *Gesta Hrodberti* vonatkozó paragrafusa⁶⁴ lehetett.⁶⁵ Az egyetlen adásvételt, amelyre a *Gesta Hrodberti* is kitér, Piding megvásárlását,⁶⁶ a *Breves Notitiae*ben is megtalálhatjuk.⁶⁷ A Rupert által alapított apácamonostor kapcsán a *Gesta Hrodberti* említést tesz arról, hogy a püspök saját hazájából, Wormsból hozta magával rokonát, Erindrudist,⁶⁸ akit a monostor élére állított,⁶⁹ a *Breves Notitiae* természetesen nem utal Wormsra, hiszen egyfelől a szent származásának kérdését⁷⁰ sem tárgyalja, másfelől a forrás tendenciájának megfelelően pedig a püspök „saját hazája” nem lehetett más, mint maga Salzburg, hasonlóképpen hangsúlyozza a *Breves Notitiae*, hogy Erindrudis apácáfőnöknővé tétele a herceg engedélye és akarata szerint történt,⁷¹ ami világosan jelzi az egyetértésben eljáró püspök és herceg képét, ami a *Breves Notitiae*en végigvonul.⁷²

A *Breves Notitiae* helyenként erősen Karoling-párti ábrázolásmódja a kutatók körében – ha különböző mértékben is – elismert és elfogadott.⁷³ E tendenciát jelzi Pippinnek és anyjának, Hiltrutnak az előfordulása a szövegben,⁷⁴ akiket a *Notitia Arnonis* egyáltalán nem említ, s akik mellett Tasziló herceget az elbeszélés egyfajta mellékszereplővé fokozza le.⁷⁵ A *Breves Notitiae* mindössze öt alkalommal említi Taszilót,⁷⁶ szemben a *Notitia Arnonis* – a terjedelmét tekintve rövidebb forrás – kilenc *locus*ával,⁷⁷ grammatikailag pedig csupán egy alkalommal szerepel alanyként a textusban.⁷⁸ (A *Notitia Arnonis* és a *Breves Notitiae* eltérő forráskezelésének egyik legszembetűnőbb példája a Nonnbergnek tett adományokkal foglalkozó szöveghely – nem csak tartalmát,⁷⁹ hanem a textusban elfoglalt helyét tekintve is: míg a *Breves Notitiae* besorolja a Rupert és Theodbert korában és közreműködése révén jutott adományok közé,⁸⁰ addig a *Notitia Arnonis* teljességgel különálló fejezetet és önálló *praefatiót* szentel e *donatió*knak.⁸¹) Herwig Wolfram a *Notitia Arnonis*re az „(eindeutig) prokarolingisch” minősítést használja,⁸² Heinrich Wanderwitz pedig a *Notitia Arnonis* kapcsán a forrásnak az Agilolfingek iránti egyértelmű rokonszenvéről szól, a bevezetés és a zárófejezet kivételével.⁸³ Fritz Lošek megállapítja, hogy amint a *Notitia Arnonis*, úgy a *Breves Notitiae* esetében sem jogos ilyen egyértelmű és lapidáris megállapítással élni, és rámutat arra, hogy az egyes bajor hercegek megítélése személyenként változó; a feltétlenül pozitív Theodo- és Theodbert-képet az Odilóról és Taszilóról festett, korántsem rokonszenves portrék követik, amit a *Libellus Virgili*ben vázolt konfliktus is alátámaszt.⁸⁴

Egyértelműen megállapítható, hogy a két forrás közül egyik sem szolgált a másik számára előképként, vagyis a *Breves Notitiae* nem tekinthető a *Notitia Arnonis* kibővített átdolgozásának, attól teljességgel függetlenül jött létre.⁸⁵ Mindkét *auctornak* – a *Notitia Arnonis* esetében Benedek diakónusnak és a *Breves Notitia* ismeretlen szerzőjének – bizonyos feljegyzések álltak rendelkezésükre, amelyeket forrásként használhattak.⁸⁶ További lényeges különbséget jelez a két forrás címe is: a *Notitia Arnonis singularis*a mutatja, hogy esetében egy utólag elkészített, gyűjtőmunkán alapuló, egységes feljegyzéssel van dolgunk, a *Breves Notitiae pluralis*a pedig jelzi, hogy nagy valószínűséggel a számos, korábban készült feljegyzést olvaszt magába.⁸⁷ A két szöveg között bizonyos eltérések mutathatók ki azon tekintetben is, hogy az általuk felhasznált forrásokat – korábbi *notitiákat* – mennyire aktualizálták, igazították hozzá saját korukhoz: az aktualizálásokat, amelyeket a *Notitia Arnonis* és a *Breves Notitiae* azonos tartalmú helyeinek összevetéséből ismerhetünk fel, legtöbbször a „*nunc*”, illetve a „*tantummodo*” szó jelzi.⁸⁸ A módosítások során gyakorta a latin, illetve római helységneveket helyettesítették germán nevekkal, a gazdasági és topográfiai viszonyokat néhol igyekeztek megfeleltetni a kor viszonyainak, a rövidebb szöveg, vagyis a *Notitia Arnonis* szenvedett változtatásokat – ugyanakkor aktualizáló tendenciákat csak azon szöveghelyeken érhetünk nyomon, amelyeket mindkét forrás tartalmazott, ám e módosítások soha nem találhatók meg egyidejűleg a két textus azonos tartalmú *locusaiban*.⁸⁹ Ezen eredményekből két következtetés vonható le: egyfelől – amint már megállapíthattuk – sem a *Notitia Arnonis*, sem a *Breves Notitiae* nem szolgált a másik szöveg előképként vagy forrásul, másfelől pedig kitűnik, hogy a későbbi textus, a *Breves Notitiae* őrzi a régebbi, az eredeti forrásokhoz, *notitiákhoz* közelebb álló szövegréteget.⁹⁰

Nyelvileg a *Breves Notitiae* – akárcsak a *Notitia Arnonis* – sajátos keveréke az oklevéli és a historikus elbeszélő nyelvnek; érdemesnek tűnik e jelenségre néhány példát felvillantani. Az adományozás, átadás megjelölésére a *Breves Notitiae* leggyakrabban a „*dare*”, valamivel ritkábban a „*tradere*” kifejezést használja, ezzel szemben a *Notitia Arnonis*-ban a „*tradere*” jóval gyakrabban fordul elő, mint a „*dare*”: tekintettel arra, hogy a két szó között lényeges jelentésbeli különbséget nem fedezhetünk fel, ha a különféle *verbumokkal* jelzett, a két forrás tartalmilag azonos helyein előforduló birtokok jellegét és jogi sorsát vizsgáljuk, e terminológiai eltérés oka másutt keresendő.⁹¹ Mivel a *Notitia Arnonis* Nagy Károly számára készített, a Salzburgi Püspökség vagyoni helyzetét igazoló dokumentumként keletkezett, a hivatalos nyelvhasználathoz közelebb álló „*tradere*” *verbumot* alkalmazza gyakrabban, a *Breves Notitiae* pedig – tekintettel a kevésbé szigorúan hivatalos, sokkal inkább általánosan legitimációs célzatra – a köznyelvi „*dare*” igét preferálja, amiben már a Karoling nyelvi reform is érezteti hatását.⁹² Ugyanezen hatásnak tudható be a *Breves Notitiae* grammatikailag messze korrektebb alak- és mondattana, ami többek között a *participium*-használatban is megmutatkozik: a *Breves Notitiae*-ben számos helyen a „*loco dicto*”,⁹³ illetve „*loco vocato*”⁹⁴ fordulattal találkozhatni, szemben a *Notitia Arnonis*-ban rendszeresen előforduló „*villa nuncupante*” összetétellel.⁹⁵ (A passzív értelemben használt „*nuncupante*” *participium imperfectum* igen jellemző a Merovingkor okleveleire, amit nagy valószínűséggel az Agilolfing diplomák is átvettek.)⁹⁶ Az oklevéli nyelv a *Breves Notitiae*-ben számos esetben átadja a helyét az elbeszélő stílusnak, kiváltképp azon részekben, amelyeket a számunkra ismeretlen szerző a cella Maxilimiani⁹⁷ és Otting⁹⁸ kapcsán kibontakozott vitát tematizáló *Libellus Virgiliiből* vett át: e két helyen él az *auctor* az *oratio recta* eszközével,⁹⁹ amivel a *Notitia Arnonis*-ban egyáltalán nem találkozhatni.

JEGYZETEK

- 1 A korai salzburgi historiográfia történetéhez bővebben lásd A. LHOTSKY: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*. Köln–Graz, 1955. 143. skk.
- 2 A *Vita Hrodberti* részleteinek fordítását lásd SZÁDECZKY-KARDOSS S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Budapest, 1998. 225. A teljes *Gesta Hrodberti* fordítását lásd NÓTÁRI T.: *Gesta Hrodberti*. In *Classica–Mediaevalia–Neolatina*. Debrecen (sajtó alatt)
- 3 A *Conversio* fordítását lásd NÓTÁRI T.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Aetas* 2000/3. 93–11. (a továbbiakban: Nótári 2000.) A *Conversio*hoz lásd H. WOLFRAM: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantarien und Pannonien*. Wien–Köln–Graz, 1979. (a továbbiakban: Wolfram 1979.); H. WOLFRAM: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 31. Wien–München, 1995 (a továbbiakban: Wolfram 1995.); F. LOŠEK: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. MGH Studien und Texte 15. Hannover, 1997. (a továbbiakban: Lošek 1997.); NÓTÁRI T.: Megjegyzések a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* avar vonatkozású fejezeteihez. In: *Tanulmányok a középkorról*. A II. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai. (Szerk. Weisz B.–Balogh L.–Szarka J.) Szeged, 2001. 67–84.
- 4 A *Notitia Arnonis* fordítását lásd NÓTÁRI T.: *Notitia Arnonis – Epistola Theotmari*. *Aetas* 2004/1–2. (a továbbiakban: Nótári 2004.) 72–95. A *Notitia Arnonis*hoz bővebben lásd F. LOŠEK: *Notitia Arnonis und Breves Notitiae. Die Salzburger Güterverzeichnisse um 800*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 130. 1990. (a továbbiakban: Lošek 1990.)
- 5 Az *Epistola Theotmari* fordítását lásd Nótári 2004; az *Epistola Theotmari*hoz lásd Lošek 1997.
- 6 NÓTÁRI T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005.
- 7 Wolfram 1995. 228.
- 8 A *Libellus Virgilius*hez lásd H. WOLFRAM: *Libellus Virgilii*. Ein quellenkritisches Problem der ältesten Salzburger Güterverzeichnisse. In: *Vorträge und Forschungen XX. Herausgegeben von A. Borst*. 1974. (a továbbiakban Wolfram 1974.)
- 9 Wolfram 1979. 24. skk.; H. WOLFRAM: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. 378–907*. Wien, 1987. (a továbbiakban: Wolfram 1987.) 88. sk.; Lošek 1990. 10.
- 10 Arnhoz lásd G. DEMMELBAUER: *Arno, der erste Erzbischof von Salzburg 798–821*. (Dissertation) Wien, 1950.
- 11 Wolfram 1987. 208.
- 12 H. DOPSCH: *Die Salzburger Kirche*. In *Geschichte Salzburgs I/2*. Salzburg, 1983. 986.
- 13 Wolfram 1979. 25.
- 14 Lošek 1990. 34.
- 15 BN 14, 33. *Notum sit, quod Arn archiepiscopus conquisivit II partes de Tusinperch a Gotberto*.
- 16 W. LEVISON: *Die älteste Lebensbeschreibung Ruperts von Salzburg*. Neues Archiv 28. 1903. 216; Lošek 1990. 35.
- 17 Egyebütt (BN 14, 19. 29) a *portiones pluralisszal* találkozhatni.
- 18 BN 14, 54. *Isti Romani de Fischacha voluerunt illam silvam iuxta Fischacha habere in proprio, sed Arn archiepiscopus per ipsos pagenses viros nobiles attestantes duobus vicibus conquisivit sancto Petro ad Salzburg*.
- 19 Lošek 1990. 36.
- 20 BN 15, 4. *Arn archiepiscopus concambiavit ad Pachmann unum territorium et silvam a tribus fratribus, id est Reimbotone, Kozbotone et Putulungo, et dedit eis, quod fuit sancti Petri de dato*

Referátumok

Eginolui in Lambach.

- 21 BN 15, 4-7.
- 22 Lošek 1990. 36.
- 23 BN 14, 40; 16, 3; 18, 8; 19, 3. 4; 23, 1. 3. 5; 24, 2.
- 24 BN 14, 54; 15, 4-7.
- 25 Lošek 1990. 37.
- 26 H. HAUPT: *Zur Sprache frühmittelalterlicher Güterverzeichnisse*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 83. 1975. (a továbbiakban: Haupt) 35.
- 27 BN 14, 33; 14, 54.
- 28 Lošek 1990. 38.
- 29 BN 2, 5; 4, 5; 9, 6.
- 30 BN 14, 50.
- 31 Haupt 47.
- 32 Lošek 1990. 38. sk. Egyrészt felette problematikus csupán egyetlen szöveghely alapján nyelvfejlődési tendenciákra következtetni; másrészt a „*formacium I*” szerkezetben nem feltétlenül kell *singularis nominativus* látnunk, a *genitivus partitivus*kénti használat éppúgy elképzelhető; harmadrészt ha a „*formacium*” mégis *singularis nominativus* volna, úgy ez egyértelműen beleillene a középlelatin nyelvfejlődésnek a bonyolultabb harmadikról az egyszerűbb második *declinatio* felé hajló tendenciájába; negyedrészt a „*formax*” és a „*formacis locus*” között jelentésbeli különbségek is felfedezhetőek; ötödészt pedig nehezen magyarázható, hogy miért állna a klasszikus latinitástól távolabbi „*formacium*” alak a későbbi, tehát a Karoling nyelvi ementatio után lejegyzett részben.
- 33 Lošek 1990. 39.
- 34 BN 16, 1.
- 35 Haupt 46.
- 36 Lošek 1990. 39. Ugyankor számos esetben találkozhatni az említett sémától eltérő megfogalmazásokkal is: „*Confirmatio terminum facta est de traditione ipsa, quam Wenilo venator quesivit, sed per veraces viros inventum est et signa facta sunt.*” (BN 18, 5); „*Noticia, qualiter Arn episcopus acquisivit traditiones Eginolfi a Willihelmo filio eius sive Etich comitis ab Atan, id est ecclesiam sancti Iohannis cum rebus suis et Chyemberch ad Tagahartingen.*” (BN 18, 8)
- 37 BN 13, 13.
- 38 Wolfram 1987. 190.
- 39 Lošek 1990. 40.
- 40 *Salzburger Urkundenbuch II*. Herausgegeben von W. Hauthaler und F. Martin. Salzburg, 1916. Nr. 5.
- 41 Wanderwitz Besitzlisten 58.
- 42 Lošek 1990. 41.
- 43 Ehhez lásd J. SEMMLER: *Traditio und Königsschutz. Studien zur Geschichte der königlichen monasteria*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 45. 1959. 1-33.
- 44 Lošek 1990. 42.
- 45 Lošek 1990. 43.
- 46 Arnt e szövegrész (BN 1-13) az „*episcopus*” *appositio* nélkül említi.
- 47 Lošek 1990. 44.
- 48 F. SCHMITT: *Zur Vita Ruperti*. In *Frühes Mönchtum in Salzburg*. Herausgegeben von E. Zwink. Salzburg, 1983. 100.
- 49 H. WOLFRAM: *Vier Fragen zur Geschichte des heiligen Rupert*. Eine Nachlese. In *Festschrift St. Peter in Salzburg*. (=Studien und Mitteilungen des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige 93. 1982.) 18.
- 50 Lošek 1990. 26.

- 51 *Gesta* 4.
 52 BN 1, 1.
 53 *Conversio* 1.
 54 BN 1, 2.
 55 *Gesta* 5.
 56 *Conversio* 1.
 57 *Gesta* 6; *Conversio* 1.
 58 BN 1, 3.
 59 *Gesta* 6.
 60 *Gesta* 7-8.
 61 BN 2, 1-3.
 62 Lošek 1990. 28.
 63 BN 3, 7-8.
 64 *Gesta* 7-8.
 65 Lošek 1990. 29.
 66 *Gesta* 8.
 67 BN 2, 4.
 68 E monostorhoz bővebben lásd M. HASDENTEUFEL: *Das Salzburger Erintrudis-Kloster und die Agilolfinger*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 93. 1985. 1. skk.
 69 *Gesta* 9.
 70 Vö. *Gesta* 1.
 71 BN 4, 1.
 72 Lošek 1990. 30.
 73 H. WANDERWITZ: *Quellenkritische Studien zu den bayerischen Besitzlisten des 8. Jahrhunderts*. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 39. 1983. (a továbbiakban: Wanderwitz 1983.) 56; Wolfram 1974. 203.
 74 BN 11, 1-2.
 75 Lošek 1990. 47.
 76 BN 11, 1. 2; 13, 1. 10; 14, 4.
 77 NA 5, 1. 7; 6, 1. 2. 13. 15. 22. 24.
 78 BN 11, 2.
 79 NA 7, 9. „*farinarii cum omnibus apenditiis*” – BN 4, 7. „*omnia, que ad ipsam villam pertinent*”; NA 7, 3. „*mansus V*” – BN 4, 5. „*mansus VI*”; NA 7, 12. „*tributales III*” – BN 4, 9. „*tributales IIIor*”
 80 BN 4.
 81 NA. Praef.; 7.
 82 Wolfram 1974. 203.
 83 Wanderwitz 1983. 45.
 84 Lošek 1990. 21.
 85 Lošek 1990. 21.
 86 BN 18, 8. „*Noticia, qualiter Arn episcopus conquisivit traditionem ...*”; 16. 1. „*Noticia prediorum ad Chyricheim*.”; 16, 3. „*... quod concambium inter ceteras kartas continetur*.”; 18, 5. „*Confirmatio terminum facta est de traditione ipsa ..., sed per veraces viros inventum est et signa facta sunt*.”
 87 Lošek 1990. 22.
 88 BN 3, 1. „*venientes ... in illum locum, qui nunc dicitur Pongo*” = NA 8, 1. „*in locum, qui dicitur Pongavi*”; BN 14, 1. „*in Bisontio, quod nunc Pinzco dicitur*” = NA 6, 2. „*in pago Pimuzgae loca nuncupantes Bisonzio et Salafelda*”; NA 1, 6. „*in quo sunt tantummodo pascua ovium*” = BN 2, 7. „*ad pascua pecudum*”; NA 5, 1. „*in loco, quo dicitur Chruhunperk ..., in quo nunc sunt*

plantagines vinearum institute”=BN 2, 10. „*in loco, qui dicitur Clbruchinperch, vineas duas cum vinitoribus suis*”; NA 7, 8. „*ad pontes, que nunc vocatur Stega*”=BN 4, 10. „*usque ad Stegen*”; NA 7, 5. „*in quo sunt tantummodo prata et silva*”=BN 4, 4. „*prata et silva et alpes IIIIor*”

89 Lošek 1990. 24. sk.

90 Lošek 1990. 25.

91 Haupt 38.

92 Haupt 38.

93 BN 12, 2.

94 BN 2, 1

95 Pl. NA 1, 2; 2, 3; 2, 7; 6, 16.

96 A *Notitia Arnonis* bizonyos fordulatai – így például a számos alkalommal visszatérő „*mansos ... vestitos et ... apsos*” (NA 1, 2) –, valamint névmáshasználata longobárd hatásra engednek következtetni, ám erre itt nincsen mód bővebben kitérni. (Vö. Haupt 42. skk.)

97 BN 8, 1. skk.

98 BN 13, 1. skk.

99 BN 8, 8; 13, 3.

ZAKAR PÉTER Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben

A szerző arra vállalkozott, hogy zömében publikálatlan levéltári források alapján elemezze a főgyűházmegye helyzetét a polgári forradalom időszakában. Könyve megismerteti az érsekség kormányzatával, papságának a forradalomban és a szabadságharcban játszott szerepével, a főgyűházmegye gazdaságával, majd a szabadságharc leverését követő megtorlásnak az intézkedéseivel.

Zakar Péter munkája nem pusztán a szakmai közönség számára nyújt újdonságokat. A kötetben megdöbbenő emberi sorsokat, továbbá egyház és magyarság, egyház és liberalizmus mindnáig sokat vitatott kapcsolatát követheti nyomon az olvasó.